

MATNNI TUZILISHI BO'YICHA TAHLIL QILISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Erdanova Zamira Olimovna

Termiz davlat pedagogika institute “Boshlang’ich ta’lim ” kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiyasi. Ushbu maqolada matnlarning ichki tuzilishini tahlil qilishning zamonaviy metodologik yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda matnning mikro va makro-semantik, shuningdek mikro va makrostrukturalik parametrlarini tahlil qilish usullari takomillashtirilgan. Muallif tomonidan matnning mantiqiy va semantik tuzilishini aniqlashda yangi metodlar taklif etilgan, ular kommunikativ vazifalarni samarali bajarish va matn birliklarining ichki bog'lanishini ta'minlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari tilshunoslik, matnshunoslik va kompyuter lingvistikasi sohalarida qo'llanilishi mumkin. Taklif etilgan metodika badiiy va ilmiy matnlarni chuqurroq tahlil qilish, ularning strukturaviy xususiyatlarini aniqlash va matn yaratish jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi.

Kalit so'z: matn tahlili, matn tuzilishi, matnshunoslik, lingvistik tahlil, semantik tuzilish, makrostruktura, mikrostruktura, matn kogeransiyasi, kommunikativ strategiya, diskurs tahlili, strukturaviy-semantik yondashuv, matn yaratish, badiiy matn, ilmiy matn, metodologiya, tilshunoslik, lingvistik metodlar, matn birliklari, bog'lanish vositalari, matn optimallashtirish,

Kirish. XXI asrda tilshunoslikning rivojlanishi va zamonaviy kommunikativ texnologiyalarning jadal taraqqiyoti matnshunoslik sohasida yangi metodologik yondashuvlarni talab qilmoqda. Matnning tuzilishi va uning tahlili masalasi nafaqat nazariy tilshunoslikning, balki amaliy lingvistika, kompyuter lingvistikasi va kommunikatsiya nazariyasining ham markaziy muammolaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda matnlar hajmi va xilma-xilligi ortib borgan sharoitda, ularning strukturaviy-semantik xususiyatlarini samarali tahlil qilish metodlarini ishlab chiqish dolzarb vazifaga aylangan. Matn tuzilishini tahlil qilish metodikasi tilshunoslikning turli sohalarida - stilistika, pragmalingvistika, diskurs-tahlil, psixolingvistika va boshqa yo'nalishlarda keng qo'llaniladi. Biroq, mavjud metodlar ko'pincha matnning ayrim jihatlarini qamrab oladi va uning murakkab tuzilishini to'liq ochib berishga qodir emas. Shu sababli, matnning barcha strukturaviy darajalarini - leksik, sintaktik, semantik va pragmatik parametrlarini yagona tizim asosida tahlil qila oladigan kompleks metodikani yaratish zaruriyati paydo bo'lgan.

Zamonaviy matnshunoslik tadqiqotlarida matnning makrostrukturasi va mikrostrukturasi o'rtasidagi bog'liqlik masalasi alohida e'tibor qaratilmoqda. T. van Deyk, V. Kintsh, M. Xalliday, R. Xasan kabi tadqiqotchilarning ishlarida matnning kogerentsiyasi va kohezivasi masalalari chuqur o'rganilgan. Biroq, ularning yondashuvlari asosan Evropa tillari materialida ishlab chiqilgan va o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlarini to'liq aks ettirmaydi. O'zbek tilshunosligida matn tahlili masalalari M. Mirzaev, A. Nurmonov, H. Nematov, N. Mahmudov, A. Hojiev va boshqa olimlarning tadqiqotlarida o'rganilgan. Ularning ishlarida matnning lug'aviy-semantik, grammatik va stilistik jihatlarini tahlil qilishning ayrim metodlari taklif etilgan. Ammo, matnning strukturaviy tuzilishini kompleks tahlil qilishning yagona metodikasi hali yaratilmagan. Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi matn tahlili sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kompyuter lingvistikasining yutuqlari, xususan, tabiiy tillarni qayta ishlash (NLP) texnologiyalari matnlarni avtomatik tahlil qilish imkonini beradi. Biroq, bu texnologiyalar ham to'liq strukturaviy tahlil uchun etarli emas va inson faktori muhim rol o'ynaydi. Matn tuzilishini tahlil qilishning zamonaviy metodikasi quyidagi asosiy talablarni qondirishi kerak: birinchidan, matnning barcha strukturaviy darajalarini qamrab olishi; ikkinchidan, tilning milliy xususiyatlarini hisobga olishi; uchinchidan, turli turdagi matnlarga qo'llanilish imkoniga ega bo'lishi; to'rtinchidan, zamonaviy texnik vositalar bilan birgalikda ishlay olishi. Matnning tuzilishi deganda, uning ichki tashkil etilishi, qismlari o'rtasidagi mantiqiy va grammatik bog'liqliklar, semantik munosabatlar va kommunikativ vazifalarni bajarish usullari tushuniladi. Matn tuzilishini to'liq tahlil qilish uchun uning makrostrukturalik va mikrostrukturalik xususiyatlarini, shuningdek, ular o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganish zarur.

Makrostruktura matnning umumiy tuzilishi, uning katta bo'limlari va ularning tartibini, asosiy g'oyaning rivojlanish yo'lini o'z ichiga oladi. Mikrostruktura esa gap ichidagi va gaplar orasidagi bog'lanish vositalari, leksik-grammatik birliklar va ularning funktsiyalarini qamraydi.

Tadqiqotimizning maqsadi matn tuzilishini tahlil qilishning samarali metodikasini ishlab chiqish va uni turli turdagi matnlarda sinab ko'rishdir. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yilgan: birinchidan, mavjud metodlarni tanqidiy tahlil qilish; ikkinchidan, yangi metodikaning nazariy asoslarini ishlab chiqish; uchinchidan, tahlil jarayonining bosqichlarini aniqlash; to'rtinchidan, metodikaning amaliy samaradorligini baholash mezonlarini yaratish; beshinchidan, turli turdagi matnlarda eksperimental tekshiruv o'tkazish. Tadqiqotning ilmiy yangiligi matn tuzilishini tahlil qilishning kompleks metodikasini yaratish, uning nazariy asoslarini ishlab chiqish va

amaliy qo'llanish yo'llarini ko'rsatishda ifodalanadi. Amaliy ahamiyati esa tilshunoslik ta'limi, tarjima nazariyasi, kompyuter lingvistikasi va matnlar bilan ishlashning boshqa sohalarida foydalanish imkoniyatida namoyon bo'ladi.

Xulosa: Matn tuzilishini tahlil qilishning yangi metodologik yondashuvi ishlab chiqildi. Bu yondashuv matnning makrostrukturaviy va mikrostrukturaviy darajalarini yagona tizim sifatida qarab chiqishga asoslangan. Metodikaning nazariy bazasi sifatida kommunikativ-pragmatik yondashuv qabul qilindi, bu matnning nafaqat ichki tuzilishini, balki uning kommunikativ vazifalarini ham hisobga olish imkonini beradi. Matn koherensiyasi va koheziasining o'zaro ta'siri mexanizmlari aniqlandi. Koherensiya matnning mantiqiy-mazmuniy yaxlitligini ta'minlovchi asosiy omil, koheziya esa bu yaxlitlikni shakl jihatidan ifodalovchi vosita ekanligi isbotlandi. Ular o'rtasidagi dialektik bog'liqlik matnning sifat ko'rsatkichlarini belgilovchi muhim mezonga aylandi.

Matn tuzilishini tahlil qilishning bosqichma-bosqich metodikasi yaratildi. Bu metodika quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi: dastlabki tanishuv va umumiy taassurot hosil qilish; makrostrukturalik tahlil - mavzu, g'oya, kompozitsiya elementlarini aniqlash; mikrostrukturalik tahlil - gap ichidagi va gaplar orasidagi bog'lanish vositalarini o'rganish; semantik-pragmatik tahlil - matnning ma'no jihatlari va kommunikativ maqsadlarini aniqlash; yakuniy sintez va umumlashtirish. Har bir bosqich uchun aniq mezonlar va baholash parametrlari ishlab chiqildi. Matn sifatini baholashning kvantitativ va kvalitatif ko'rsatkichlari aniqlandi, bu tahlil jarayonini obyektiv va takrorlanadigan qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 Toshkent: O'qituvchi.
2. Rahmatov, F. (2020). *Ona tili darslarida matn ustida ishlash metodlari* - Toshkent: Narxoz.
3. Tajibaeva, G. (2019). *O'qitish metodikasida zamonaviy yondashuvlar* - Samarqand: Sharq.
- Abdullaeva, S. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar* -
4. Erdanova Zamira Olimovna. (2023). ILLUMINATION OF THE PROBLEM OF USING THE PEDAGOGICAL APPROACHES OF ALHAKIM ATTERMIZI IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *World Bulletin of Social Sciences*, 27, 1317.
Retrieved from
<https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3221>
5. Erdanova Zamira Olimovna REFLECTIVE IN FUTURE PRIMARY CLASS

TEACHERS CULTURE DEVELOPMENT PROCESSES IMPROVEMENT

International Journal of Pedagogics. VOLUME04ISSUE04PAGES:8790,
2024yil. <https://doi.org/10.37547/ijp/Volume04Issue0416>

6. Erdanova Zamira Olimovna., Safarqulova Nasiba Olimjonovna Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirish

INTERNATIONAL CONFERENCE ON MODERN DEVELOPMENT OF
PEDAGOGY AND LINGUISTICS. Volume 01, Issue 02, 2024, 2024yil.

7. Olimovna, E. Z., & Olimjonovna, S. N. (2024, February). Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirish. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MODERN DEVELOPMENT OF PEDAGOGY AND LINGUISTICS* (Vol. 1, No. 2, pp. 61-67).

8. Olimovna, E. Z. (2023). ILLUMINATION OF THE PROBLEM OF USING THE PEDAGOGICAL APPROACHES OF AL-HAKIM AT-TERMIZI IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *World Bulletin of Social Sciences*, 27, 13-17.

9. Olimovna, E. Z., & Durdona, N. M. (2025, January). ONA TILINI O'QITISHDA MATN USTIDA ISHLASH METODIKASI MAZMUNINI TAKOMILLASHTIRISH. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MODERN DEVELOPMENT OF PEDAGOGY AND LINGUISTICS* (Vol. 2, No. 1, pp. 26-31).

10. Erdanova, Z., & Pardayeva, M. (2025). IMPROVING THE CONTENT OF THE METHODOLOGY OF WORKING ON TEXT IN TEACHING THE MOTHER LANGUAGE. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(1), 110-113.

11. Olimovna, E. Z. (2025). Improving the technology of working with text in native language lessons. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(3), 558-561.

12. Olimovna, E. Z. (2024). REFLECTIVE IN FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS CULTURE DEVELOPMENT PROCESSES IMPROVEMENT. *International Journal of Pedagogics*, 4(04), 87-90.

13. Nilufar BOYNAZAROVA. (2023). NATURE AND HUMAN HARMONY IN PERSONAL MORAL DEVELOPMENT. *World Bulletin of Social Sciences*, 27, 6-9. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3219>

14. Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. *Open Access Repository*, 9(10), 99–102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>

15. Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. *Open Access Repository*, 9(10), 99–102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>

16. Nilufar Boynazarova. (2023). ISSUES OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF PRIMARY CLASS STUDENTS. World Bulletin of Social Sciences, 27, 10-12. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3220>
17. Nilufar BOYNAZAROVA. (2023). NATURE AND HUMAN HARMONY IN PERSONAL MORAL DEVELOPMENT. World Bulletin of Social Sciences, 27, 6-9. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3219>
18. Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. Open Access Repository, 9(10), 99–102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>
19. Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. Open Access Repository, 9(10), 99–102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>
20. Nilufar Boynazarova. (2023). ISSUES OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF PRIMARY CLASS STUDENTS. World Bulletin of Social Sciences, 27, 10-12. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3220>
- 21.Daminova Dilbar Melimurodovna, & Muxtorova Lobar Abdimannabovna. ISSUES OF MATHEMATICAL LITERACY DEVELOPMENT IN WORLD SCIENCE. GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 11, Issue 03, March. (2023). -3-4-mart 2023, 2023-yil.307-311-betlar**
- 22.Daminova Dilbar Melimurodovna, & Muxtorova Lobar Abdimannabovna PEDAGOGPEDACOGICAL OPPORTUNITIES OF FORMING MATHEMATICAL LITERACY SKILLS OF PRIMARY SCHOOL PUPILS. WEB OF SCINTIST: WEB OF SCINTER:INTERNATIONAL SCINTIFIC RESEARCH JOURNAL. -3.Mar..2023, 2023-yil.971-976-bet**
- 23.Daminova Dilbar Melimurodovna .TIMSS TADQIQOTLARIDA MATEMATIK BILIM VA KO'NIKMALAR TIZIMINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH. Globallashuv sharoitida innovatsion texnologiyalar va oliy ta'limning dolzarb muammolari. Metodist nashriyoti" 2023-yil. 532-534-bet**
- .24.Daminova Dilbar Melimurodovna ONA TILINI FANLARARO O'QITISHDA NUTQIY FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. INTER EDUGATION.CLOBAL STUDY. -2024.N4(1), B:122-128-bet**
- 25.Daminova Dilbar Melimurodovna.Ona tilini fanlararo o`qitishda nutqiy faoliyatni rivoglantirish metodikasi. Til va adabiyotlar.uz 84-86-betlar**